

Maria Halamska

Wiejskie okruchy pandemii – społeczności i ich instytucje Wprowadzenie do numeru tematycznego

Zacznę od uwag o czasie. W chwili, gdy piszę te słowa (połowa listopada 2020 r.), druga fala epidemii COVID-19 napiera; jaki będzie jej stan w pierwszych tygodniach 2021 r., gdy ten numer trafi do Czytelników, nie potrafię przewidzieć. Pewne jest jednak, że Czytelnik będzie miał już inne doświadczenia i poglądy na epidemię i jej społeczne skutki niż Zespół badający przebieg i skutki jej pierwszej, wiosennej fali, a opisujący je w przededniu fali drugiej, jesienno-zimowej.

Pomysł obserwacji skutków pandemii zrodził się wraz z jej pojawieniem się w Polsce i różnych spontanicznych reakcjach na nią. Nieformalny Zespół *ad hoc* powstał w drugiej połowie marca 2020 r. Został skompletowany „po znajomości” spośród osób, które się znały i już ze sobą współpracowały, a także – darzyły się sympatią, co jest niezwykle ważne dla funkcjonowania takich niesformalizowanych struktur *ad hoc*, bez zaplecza finansowego, pracujących razem tylko z ciekawości. Myślę, że potem zrodziło się także poczucie zobowiązania wobec pozostałych i szacunku dla już włożonej pracy¹.

Od początku traktowaliśmy pandemię COVID-19 jako naturalny eksperyment społeczny, w którym znalazło się całe społeczeństwo. Mieliśmy w Polsce taki lokalny przypadek: powódź we Wrocławiu w 1997 r. Powstałe w czasie jej trwania obserwacje ukazywały specyficzne reguły funkcjonowania społeczności w warunkach zagrożenia oraz mechanizmy zmian panującego w niej ładu społecznego (Sitek 1997; Wrzesiński 1997). W zaistniałej sytuacji – z jednej strony braku środków na badania *ad hoc*, a z drugiej obostrzeń spowodowanych *lockdownem* – wybór metody był sprawą kluczową. Postawiliśmy na różnego typu obserwacje, także

Prof. dr hab. Maria Halamska, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Zakład Socjologii Wsi, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa, m.k.halamska@uw.edu.pl, ORCID: 0000-0003-4133-9935.

¹ Trzon Zespołu stanowili pracownicy IRWiR PAN: dr Sylwia Michalska, mgr Dominika Zwęglińska-Galecka, dr hab. Sławomir Kalinowski, dr hab. Arkadiusz Ptak oraz dr Konrad Burdyka. Nieco później dołączyli: prof. Jacek Kurczewski z UW, dr hab. Paweł Kubicki z SGH oraz dr Łukasz Połuszny z UW. Zespołem samozwańczo kierowała pisząca te słowa.

uczestniczące. Choć obecnie każde opracowanie opiera się na swoistej „chałupniczej triangulacji metod”, to jego ważnym, jeśli nie podstawowym elementem jest materiał zebrany w drodze obserwacji. Nie zawsze była to nasza własna, autorska obserwacja. Udało nam się bowiem naszym projektem zainteresować wiele osób, z którymi uprzednio współpracowaliśmy w terenie i które podjęły się prowadzenia na nasz użytek systematycznych dzienników przez dwa, a nawet cztery miesiące. Każdemu z naszych anonimowych współpracowników bardzo serdecznie dziękuję. Wszystkie zawarte w tych dziennikach informacje okazały się bardzo przydatne. Dziękuję także członkom Zespołu za „prowadzenie” obserwatorów i wielokrotne z nimi kontakty w czasie trwania obserwacji.

Nasz projekt nosił roboczy tytuł „Wiejskie okruchy zarazy”. Zawarte w nim były dwie tezy. Było dla nas oczywiste, że społeczny odbiór i konsekwencje pandemii będą na wsi inne niż w miejskich aglomeracjach. Zakładaliśmy, że na ten odmienny odbiór ma wpływ organizacja przestrzenna wsi, gdzie ludzie mieszkają w niewielkich skupiskach i w domach jednorodzinnych (dysponujących także podwórkiem i ogrodem). Także odmienna jest struktura zawodowa wsi, w tym zwłaszcza udział rolników w tej strukturze. Na polskiej wsi jest to zajęcie wykonywane przede wszystkim w małych, rodzinnych zespołach, w dużej mierze na otwartej przestrzeni i w miejscu zamieszkania. Jest więc zasadniczo odmienne od warunków pracy panujących w przemyśle czy usługach (np. handlu).

Zdawaliśmy sobie sprawę, że nie zdołamy problemu zbadać i ukazać całościowo. Dlatego w tytule „okruchy”. Nieco później przyszła refleksja, że przecież my nie badamy pandemii/zarazy, gdyż nie jesteśmy epidemiologami, biologami, lekarzami. Badamy społeczne skutki pandemii pośrednio, obserwując reakcje ludzi na działania – trafne lub nie – zmierzające do jej przeciwdziałania. Analizujemy przede wszystkim społeczne skutki działań przeciwpandemicznych podejmowanych na różnych szczeblach społecznej organizacji przez różne podmioty.

Niniejszy numer tematyczny składa się z opracowań członków tego Zespołu, do którego dołączyli – również zainteresowani tą problematyką – historycy i archiwiści z Archiwów Państwowych oraz Archiwum PAN. W tym właśnie (jak niżej) składzie przedstawili oni swoje analizy na seminarium/konferencji *on line* *Wiejskie okruchy pandemii – społeczności i ich instytucje*, która miała miejsce 5 listopada 2020 r. Na zawartość tego numeru składają się wystąpienia z tego naukowego spotkania². Opracowania historyków i archiwistów otwierają i zamykają ten numer, co nam uświadamia, że pandemiczne pojawiały się już w dziejach oraz że także ta obecna,

² Jest ono ciągle dostępne w internecie pod adresem <http://witrynawiejska.org.pl/component/k2/item/53828-okruchy-zarazy-wiejskie-spoeczności-i-ich-instytucje-transmisja-interdyscyplinarnego-sympozjum-naukowego>.

COVID-19, znajdzie kiedyś swoje miejsce w archiwach. Mam nadzieję, że także ten tematyczny numer *Wsi i Rolnictwa* tam trafi i traktowany będzie jako źródło do przyszłych analiz.

Numer otwiera tekst historyczny: Hanna Krajewska w tekście *Pandemie w historii świata* opisuje nie tylko dość regularnie pojawiające się takie choroby, jak dżuma, cholera, tyfus, ospa, syfilis, trąd czy hiszpanka, ale także zwraca uwagę na ich społeczne konsekwencje, w tym także na ich wpływ na mentalność ludzi oraz kulturę, gdyż zostały wielokrotnie opisane w literaturze, utrwalane były na obrazach i rzeźbach. Ta historyczna analiza otwiera perspektywę dla przyszłych badań, gdyż skutki obecnej pandemii ledwie się teraz zarysowały. W historycznym nurcie utrzymuje się opracowanie Magdaleny Masłowskiej *Ostatnia epidemia cholery azjatyckiej w Warszawie w XIX w. – zapobieganie, leczenie i przebieg w świetle źródeł z lat 1892–1894*. Znajdziemy w nim także analizę plotek i teorii spiskowych, co jak się okazuje – towarzyszy każdej epidemii i jest – jak pokazuje to literatura – częstym przedmiotem dociekań badawczych.

Analizy społecznych skutków obecnej pandemii w społecznościach wiejskich otwiera tekst Sławomira Kalinowskiego *Od paniki do negacji: zmiana postaw wobec COVID-19*. Autor stawia w nim hipotezę, że adaptacja do wirusa, którą określa „nową normalnością”, powoduje spadek zainteresowania pandemią oraz widoczne nasilenie się narracji negujących jego istnienie. Wskazuje na to spadek zainteresowania badaniami nad skutkami pandemii prowadzonymi metodą CAWI. Z tym tekstem ukazującym wpływ czasu na percepcję pandemii koresponduje analiza wpływu przestrzeni. Dominika Zwęglińska-Gałecka w tekście *Koronakryzys. Lokalne zróżnicowanie globalnej pandemii* podkreśla lokalne uwarunkowania postaw wobec tego zjawiska, zależne od tego, czy w danej społeczności zachorowania (ich skutki) pojawiły się, czy też epidemia znana była tylko z przekazów medialnych. Na podstawie badań lokalnych władz gmin w trzech powiatach wskazuje m.in., że w społecznościach rolniczych znacznie rzadziej pojawiały się zachorowania, inna była percepcja skuteczności pomocy państwa oraz przewidywane skutki ekonomiczne. Tym samym wzmocniona została jedna z wyjściowych hipotez o wpływie rolnictwa/rolników na lokalne skutki pandemii: społeczności rolnicze wykazują większą *resilience* na covidowy kryzys. Reakcje lokalnych społeczności na koronakryzys zależne są od wielu czynników, w tym umiejętności zarządzania nim przez lokalne władze. To jest przedmiotem rozdziału *Władza lokalna w stanie niezwykłym* Marii Hałamskiej, Jacka Kurczewskiego oraz Arkadiusza Ptaka. Tekst, oparty m.in. na obserwacji uczestniczącej, ukazuje, jak lokalni aktorzy, należący do różnych struktur władzy (samorządowa–rządowa, gminna–powiatowa–wojewódzka), organizują się, integrują oraz współpracują w czasie epidemii, wskazując jednocześnie na występujące przeszkody. Studium przypadku gminy Orlin pozwolił autorom

ukazać szerokie tło „stanu niezwyčajnego”, choć nie nadzwyczajnego, prawne i pozaprawne środki jego kształtowania oraz jego wpływ na funkcjonowanie państwa. Trzy następne teksty dotyczą funkcjonowania ważnych instytucji w wiejskich/lokalnych społecznościach: szkoły, parafii i Kościoła katolickiego oraz społeczności sąsiedzkiej. Sylwia Michalska w rozdziale *Szkoła wiejska w czasie pandemii* opisuje nie tylko trudności – nauczycieli i rodziców – spowodowane nagłą zmianą form nauczania, ale zwraca uwagę na możliwe zmiany usytuowania szkoły w wiejskich społecznościach, wynikające z „udomowienia nauczania”, tj. sytuacji, gdy rodzice stają się partnerami nauczyciela nie tylko w procesie wychowania, ale i edukacji. Z jednej strony odziera to zawód nauczycielski z tajemnic, z drugiej pozwala nauczycielowi – nawet tylko za pośrednictwem mediów elektronicznych – wejść w życie rodzinne wychowanków. Konrad Burdyka w tekście *Amoralny familizm? O samopomocy rodzinno-sąsiedzkiej w społeczności wiejskiej czasu pandemii* szuka odpowiedzi na postawione w tytule pytanie. To poszukiwanie wskaźników potwierdzających istnienie owej silnej więzi, która sprawdziłaby się w rzeczywistości koronakryzysu. Autor nie daje przy tym jednoznacznej odpowiedzi, gdyż w analizowanym okresie (kwiecień–czerwiec) epidemia w tej społeczności znana była jedynie z mediów. O wiele silniejszy wpływ miała na instytucje Kościoła katolickiego i poszczególnych parafii. Wojciech Sadłoń w tekście *Zacieśnianie czy rozrywanie immanentnej ramy? Polski katolicyzm wobec epidemii koronawirusa*, opisując kierunki przemian, takie jak: erozja wspólnotowych rytuałów, instytucjonalnego wysycenia, zerwania ciągłości socjalizacji religijnej, spadku zaufania do katolicyzmu, dochodzi do wniosku, że epidemia nałożyła na polski katolicyzm swoistą formę, która ograniczyła zasięg interakcji oraz praktyk zbiorowych oraz wzmacnia obserwowany przynajmniej od dwóch dekad proces słabnięcia religijnych praktyk zbiorowych oraz więzi z parafią. Te ograniczenia na wsi były odczuwane jako dotkliwe. Ale sama wieś, jej postrzeganie zajmowały znaczące miejsce w wyobrażeniach zbiorowych związanych z nią osób. Łukasz Pokorny, Paweł Kubicki, Marta Olcoń-Kubicka i Joanna Felczak rekonstruują je w tekście *Społeczny obraz życia codziennego na wsi w pamiętnikach z czasów koronawirusa*. Jest to chyba pierwszy tekst dotyczący pandemii oparty na pamiętnikach *Życie codzienne w czasach koronawirusa*, pochodzących z konkursu trwającego między majem a lipcem 2020 r. Opisano w nim kluczowe wątki, które dominowały w relacjach pamiętnikarzy: 1) kreślenie obrazu wsi jako azylu i oazy bezpieczeństwa; 2) pojawiające się obawy, napięcia i uprzedzenia wobec przyjezdnych; 3) przewartościowanie relacji we wspólnotach wiejskich oraz 4) zmiany w codziennym funkcjonowaniu wsi i wyzwania związane z realizacją podstawowych aktywności życiowych. Ostatni tekst *Archiwa Państwowe w obliczu pandemii wywołanej koronawirusem SARS-CoV-2: Archiwum Pandemii* autorstwa Beaty Żelazek poświęcony jest przedsięwzięciom tej instytucji przewidzianym na

czas pandemii; jednym z nich jest utworzenie Społecznego Archiwum Pandemii. To idea godna upowszechnienia i mam nadzieję, że nasze źródłowe zbiory i skromne opracowania znajdą tam miejsce.

Analizy przedstawione w tym numerze opierają się na obserwacjach jej pierwszej fali. Miała ona specyficzny, optymistyczny przebieg: wszyscy – mniej lub bardziej przerażeni – czekali na jej koniec. Ale już wtedy ujawniły się jej społeczne konsekwencje, które w trakcie drugiej fali się pogłębiły. Ta pierwsza fala pandemii COVID-19 stanowiła wyjątkowe pole obserwacji, gdyż obserwatorzy – nieoswojeni z pandemią – wychwytywali wszelkie nowe zachowania społeczne, które później spowszedniały. Moim zdaniem stanowi to dodatkowy walor tych opracowań.

Bibliografia

- Sitek W. (1997). *Wspólnota i zagrożenie. Wrocławianie wobec wielkiej powodzi*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Wrzesiński W. (red.) (1997). *Wrocławska kronika wielkiej wody. 10 lipca–18 sierpnia*. Wrocław: Wydawnictwo GAJT s.c.

Warszawa, 15 listopada 2020